

Hányféle igazság van?

KONTRA MIKLÓS a Nyelvtudományi Intézet 50 éves fennállása alkalmából tartott konferencián, illetve az annak alapján készült írásában (Egy mondattani változás három megközelítése. In: KIEFER FERENC és GÓSY MÁRIA szerk., *Helyzetkép a magyar nyelvtudományról*. Bp., 2000. 111—24), valamint ennek a Magyar Nyelvben közölt teljesebb változatában („Három a magyar igazság”). Egy mondattani változás három megközelítése: MNy. 2001: 53—64) összehasonlítja három irányzatot abból a szempontból, hogy mit mondanak a *természetesen, hogy* típusú szerkezetekről. Öt kérdést vesz szemügyre: 1. Elismerik-e a szerkezetek létét? 2. Értékelik-e a változást, illetve az új szerkezetek használóit? 3. Miként magyarázzák a szerkezet keletkezését? 4. Leírják-e az új szerkezet grammatikai korlátait? 5. Milyen adatokat elemeznek?

Ebben a cikkemben részben KONTRA feltevéseivel, részben pedig az általa idézett fejezetemről szóló kijelentéseivel szállok vitába, majd egy olyan képet kívánok felvázolni, amelyben az általa is vizsgált három irányzat nem egymás versenytársaiként vagy el-

lenlábasaiként, hanem a tudományban szükséges és szokásos munkamegosztásban egymás segítőtársaiként van ábrázolva.¹

1. Jelen írásom eredeti kiváltó oka KONTRA MIKLÓSNak a nekem tulajdonított, illetve engem érintő állításai voltak, de elkerülhetetlennek látom, hogy a cikk vázát alkotó öt kérdést elemezzem. Ha a nyelvvelői célú, a leíró-elméleti nyelvészeti és a társasnyelvészeti (azaz szociolingvisztikai) közelítéseket hasonlítjuk össze, mint azt KONTRA idézett cikke is teszi, vajon milyen alapon választjuk ki a kérdéseket, amelyekre választ adván a feltételezett olvasó majd levonja az egyes irányzatokat illető következtetéseket, netán értékítéleteket?

A kérdések egy része ugyanis nem releváns egyik vagy másik irányzatra nézve, és egészében véve egyáltalán nem világos, miért éppen öt kérdést és ezt az öt kérdést tesszük fel, miért nem hármat, nyolcat, vagy másik ötöt. Néhány javaslat további kérdésekre: 6. Figyelembe vesznek-e más határozói szerkezeteket? 7. Történeti levezetésre, szinkrón variációra hivatkoznak, avagy elvetik-e ezt a dichotómiát? 8. Szerkezeti (strukturális) avagy analógiás magyarázatokat kínálnak-e föl? 9. Adnak-e javaslatot a nyelvet használóknak, hogy melyik forma melyik stílusrétegbe tartozik, azaz orientálják-e a beszélő közösséget? És így tovább.

Ha ugyanis a kérdéseinket ama előfeltevéseink szellemében tesszük föl, amelyek meghatározzák (alkalmazott vagy elméleti jellegű) tudományos hozzáállásunkat, akkor a végeredmény előre megjósolható lesz. KONTRA első kérdése például vagy felesleges, vagy semmitmondó: még ha elítéljük is ezt vagy bármely más szerkezetfajtát, a létüket közvetett módon már el is ismertük — amint ezt KONTRA szerint még DEME is megteszi az általa hivatkozott cikkben (Bomlott gondolkodású nyelvészek!? Magyar nyelvvelés = terápia nélküli diagnózis?! In: KONTRA MIKLÓS és SALY NOÉMI szerk., *Nyelvmentés vagy nyelváruulás? Vita a határon túli nyelvhasználatról*. Bp., 1998. 52—3). Elkerüli KONTRA figyelmét, hogy aki nem ismeri el a szerkezetet, az az a nyelvész, aki egyáltalán nem említi vagy ír róla, mondjuk, egy teljesnek szánt magyar nyelvtanban.

2. KONTRA második kérdése önmagában hordozza a választ; épp ezért ez a kérdés is felesleges: értékelő megnyilvánulásokat a nyelvvelői jellegű írásokban találunk — de hiszen a nyelvvelésnek nagyrészt épp ez a létoka: ahol létezik nyelvvelés, ott mindenütt ezt is várják el tőle. A KONTRA kérdése mögött meghúzódó igazi — és valóban tudományos — kérdés az, hogy szükség van-e a (nyelv)tudományban értékítéletekre, és ha erre igent mondunk, akkor kevésbé nyilvánvaló válaszokat kaphatnánk egy olyan kérdésre például, hogy adott esetben helyénvaló-e az az értékítélet, amellyel az adott nyelvi kifejezésformát illetik.

3. KONTRA harmadik kérdése már komolyabb vitára ad okot. Egy adott szerkezet *k e l t k e z é s é t* ugyanis a leíró/elméleti közelítések nem vizsgálják, ugyanúgy, ahogy a nyelvhelyességi célzatú cikkek sem (bár az utóbbiak az olvasók tájékoztatására sokszor történeti fejtegetésekkel színesítik a tanácsaikat). A leíró/elméleti nyelvész strukturális érveket alkalmaz, azaz azt igyekszik kimutatni, hogy egy adott szerkezet hogyan függ

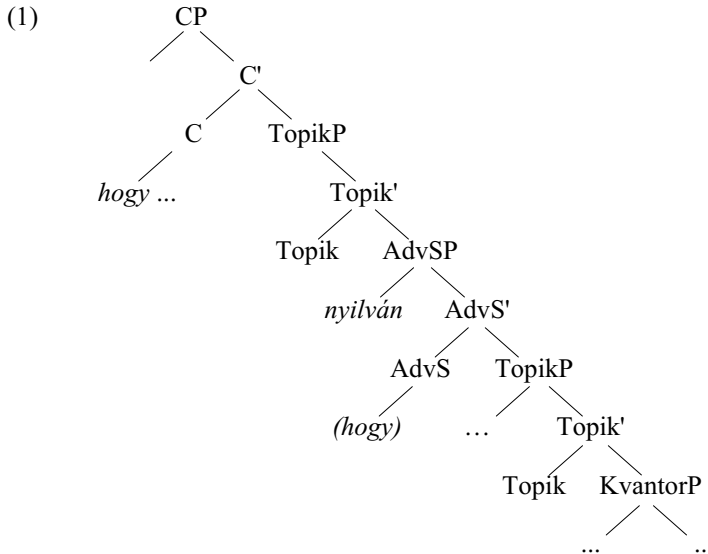
---

¹ Köszönettel tartozom KÁLMÁN LÁSZLÓnak és REMÉNYI ANDREA ÁGNESnek, akik írásom egy korábbi változatát elolvasták és megjegyzéseikkel segítettek abban, hogy állításaimat pontosabban tudjam megfogalmazni. Remélem, hogy találnak alkalmat arra, hogy egyes kérdésekben a velem szemben továbbra is fenntartott ellenvéleményüket kifejtsek — e vitában vagy másutt. Külön köszönöm a szerkesztő, JUHÁSZ DEZSŐ részletes megjegyzéseit.

össze más szerkezetekkel, milyen egyetemes elvek vagy az adott nyelvre jellemző mely paraméterek mentén lehet meghatározni, és így tovább. Az, amit a KONTRA idézte részfejezetben mondtam (KENESEI ISTVÁN, A HKM mondathatározóval. In: KIEFER FERENC szerk., Strukturális magyar nyelvtan I. Mondattan. Bp., 1992. 680—1) tehát abban az értelemben nem magyarázat, hogy megmondaná, hogyan keletkezett a szerkezet. Amit ott állítottam, vagyis hogy a *Természetesen beteg volt* szerkezet a *Természetesen, hogy beteg volt* szerkezettel a *hogy*-törlés szintaktikai művelete révén kapcsolódik össze, csupán azokra a beszélőkre vonatkozott, akik rendszeresen használják mindkét típusú szerkezetet. A *hogy* törlése ugyanis élő szabálya a nyelvnek (pl. *Kérdem, (hogy) beteg volt-e*), de a *hogy* hozzáadását egyetlen szerkezet típusban sem tapasztaljuk. Én tehát egy nyelvi szabályt terjesztettem ki a kérdéses kifejezésfajára — összhangban a strukturális (leíró típusú) érvelés módszerével.²

De megragadom az alkalmat, hogy egy másik félreértést is eloszlassak. A strukturális nyelvtan magyarázata ugyanis arra sem irányul, hogy megmondja, az egyes beszélők miképpen vezetnek le az egyik szerkezetet a másiktól. A *hogy* törlése például nem azt jelenti, hogy a beszélő előbb létrehozza a *hogy* kötőszót tartalmazó szerkezetet — mintegy gondolatban —, majd kimondja azt a *hogy* nélkül. A strukturális nyelvtan ugyanis az ún. mögöttes rendszert vizsgálja, nem pedig az aktuális nyelvi produkció részesemé-nyeit.

Ezt az adott nyelvtani problémakört egyébként ma már más fényben látom, nem kis részben azért, mert az elmúlt tíz évben új kutatások tisztázták, hogy a határozók sorrendje a mondat (ragozott ige előtti) bal szélén univerzális szabályokat követ (vö. GUGLIELMO CINQUE, *Adverbs and functional heads*. Oxford, 1998.). Eszerint a *természetesen* és társai a Topikok pozíciói között és a Kvantor fölött egy „mondathatározói” fej (AdvS) kiterjesztéseként jelentkeznek a mondatban például az alábbi illusztráció szerint:

² Itt és a továbbiakban a „strukturális”, illetve az „elméleti/leíró nyelvész(et)” kifejezésekkel nem ezeknek az irányzatoknak a szembenállását, hanem éppen egymást kiegészítő, egymás eredményeit felhasználó jellegét kívánom hangsúlyozni.

E szerkezet alapján mást mondunk mind a mondathatározóról, mind a *hogy* kötőszóról. Korábban a mondathatározót a CP alatt (a *hogy* előtt) javasoltam elhelyezni, s ezzel a *hogy* kötőszó egységes voltát tartottam fontosabbnak, viszont a mondathatározót kivételes módon kezeltem. Most a mondathatározó egy a határozók (itt nem illusztrált) sorában és abban különbözik tőlük, hogy egyes beszélők a határozói kifejezés fejében felvett — és a kötőszótól különböző kategóriájú — *hogy* elemet „használják”, azaz „ki-mondják”. A „többségi” nyelvtanban a határozó feje „üres”, vagyis ez a *hogy* elem nincsen elhelyezve benne. Ez az elemzés — szemben az 1992-es javaslatommal — megőrzi a határozók egységes kategóriáját, de különbséget tesz a tagmondatot bevezető *hogy* és a mondathatározó mögötti, úgymond „szervetlen”, nem mondatbevezetői funkciójú *hogy* között, továbbá „együtt tartja” a mondathatározót és a *hogy* kötőszót — de csak az íge előtt, vö. többek között NEMESI ATTILA LÁSZLÓ érveit (A *természetesen hogy* ... típusú szintaktikai szerkezetéről: Nyr. 2000: 430—42).

Ebből az elemzésből — de nem történeti vagy beszédprodukciónak magyarázatból — az 1992-es (és KONTRA közlése szerint azóta igazolt) előrejelzéseken túl még továbbiakra is lehetőség nyílik. Korábban azt tételeztem föl, hogy e szerkezetnek nem lehetőségei az olyan bővítései, mint: **Természetesen volt/lesz/lehet/is, hogy beteg volt*. Ezekhez most az járul, hogy (a) lehet őket alárendelt mondatokban használni:

- (2) a) *Gondoltuk, hogy valószínűleg, hogy elmentek.*
 b) *...mivel(hogy) remélhetőleg, hogy holnap érkeznek...*

(b) Továbbá előfordulhatnak Topik mögött és előtt is (de teljes hatókörű kvantor vagy íge mögött továbbra sem):³

- (3) a) *János nyilván, hogy (tegnap) elment.*
 b) *?*Mindenki/mindenhová természetesen, hogy elment.*
 c) **János elment természetesen, hogy a moziba.*

És végül az is következik, hogy (c) a határozószóknak megfelelő eredeti íge előtti helyüket foglalják el, mint azt a (3a)-ban is látjuk.

A CINQUE javasolta különbségtétel a határozóknak a szintaktikai szerkezetben való elhelyezkedése között arról is gondoskodik, hogy a mondathatározótól különböző határozófajták ne kerülhessenek ugyanabba a pozícióba, mint a mondathatározók, illetve, hogy (tag)mondatonként csak egyetlen mondathatározó jelenhessen meg.

A szerkezet keletkezését természetesen továbbra sem magyaráztuk meg, de mint mondtuk, ez nem is állt szándékunkban, sőt, afelől is kétségeink vannak, hogy mások magyarázata helytálló lenne. A KONTRA által is idézett változatok közül ELEKFI LÁSZLÓ (MNY. 1995: 385—401) úgy véli, hogy „talán inkább kihagyásra vezethetnénk vissza: *Természetesen (igaz az), hogy beteg*. Efféle mondatszerkezeti egyszerűsítésre, rövidítésre van példa a magyar szintaxisban; ilyen a *hogy* kihagyásával az *el kell menjek*.”

Itt azonban két súlyos probléma is felmerül. Egyrészt a jelentés nélküli *hogy* kötőszó törlése az utóbbi szerkezetben nem szolgálhat analogikus mintaként az egyáltalán nem jelentés nélküli *igaz (az)* állítmány (és egyébként törölhető névmási alany) elhagyá-

³ A nem teljes hatókörű kvantort a kontrasztív topikban vagy az úgynevezett baloldali kihe-lyezésben találjuk, emelkedő hanglejtéssel és esetenként szünettel elválasztva a mondat többi részétől, pl. *Mindenki – nem ment el*. Ilyenkor akár mondathatározó is előfordulhat mögötte, pl. *Mindenki – természetesen (hogy) nem ment el*.

sára. Egyébként magam is a *hogy* törlésére hivatkoztam a tárgyalt szerkezetípus elemzésekor, ami mintegy bezárja a kört. Másrészt ha az *igaz (az)* elhagyható, akkor miért nincsenek ilyen szerkezetek a magyarban: **Mindig (igaz az), hogy beteg*; **Korántsem (igaz az), hogy beteg* stb.? Vagyis az *igaz (az)* feltett ellipszise csak a felsorolt mondathatározók esetében működnek, amivel ismét bezárul a kör.

SÁNDOR KLÁRA (Amiért a szinkrón elemzés foszladozik. In: SÁNDOR KLÁRA szerk., Nyelvi változó — nyelvi változás. Szeged, 1998. 57—84) a közelebről meg nem határozott „szerkezetkeveredés” eredményének tartja a kérdéses konstrukciót a következő érvek alapján.

(a) „Mindkettő mondathatározó, azaz a mögöttes struktúrája mindkét mondatnak azonos:”

(4) *Természetes, hogy elmegyek.*

elmegyek + ezt természetesnek tartom

(5) *Természetesen elmegyek.*

Az idézett egy mondatban két tévedés is van: először is a *természetes* melléknév nem mondathatározó. Másodszor: SÁNDOR azt állítja, hogy a két mondat mögöttes struktúrája azonos, de illusztrációként egy parafrázist ad meg, amely csupán annyit bizonyít, hogy a két mondatnak azonos a jelentése — ezt persze nem is vitatjuk. Nem világos továbbá, hogyan lehet kiterjeszteni ezt az (analógiás) elemzést az alábbi szerkezetekre:

(6) a) *Egyébként, hogy Bozsikot is egy ilyen köztéték ütötte el a jobb eredménytől.*

(MH. 1990. 08. 15. 8. lap)

b) *Nyilván, hogy beteg volt.*

Az *egyébként* vagy *nyilván* határozószókat ugyanis nem lehet (melléknévi) állítmányra visszavezetni.

(b) „Vannak olyan határozók, amelyek azonos alakban szerepelhetnek mondatrészként és *hogy* kötőszavas mondatok főmondataként, pl.”

(7) a) *Két éve nem találkoztunk.*

b) *Két éve, hogy nem találkoztunk.*

Csakhogya az analógia megint hibás: a (7b) mondatnak merőben más a szerkezete, mint a (7a)-nak, hiszen lehet benne kopula, továbbá a mellékmondat nem az itt tévesen „főmondatként” azonosított *két éve* időhatározóhoz csatlakozik, hanem az egyébként elhagyható *annak* birtokos mutató névmáshoz, l. (8a), csakúgy, mint az azonos szerkezetű (8b)-ben:

(8) a) *Két éve (volt) annak, hogy nem találkoztunk.*

b) *Nincs értelme (annak), hogy találkozzunk.*

Természetesen nem azt mondjuk, hogy (7a)-nak semmi köze nincsen (7b)-hez, hanem azt, hogy a két tagmondatot tartalmazó (7b)—(8a) szerkezet viszonya az egy tagmondatos (7a)-hoz gyökeresen más, mint a (*hogy*-gyal vagy anélkül álló) mindig egyetlen tagmondatos mondathatározós szerkezet két változatának egymáshoz való viszonya. (SÁNDOR-nak azt az ismételt állítását, hogy a (7b)-ben „ismét csak határozó a *hogy* kötőszavas

mondat főmondata” (i. m. 71), valószínűleg úgy kell érteni, hogy „a főmondatban határozót találunk”.)

(c) „Vannak olyan határozópárok, amelyek *-n* határozóraggal, illetve anélkül is használhatóságok, pl. *régen – rég, hogyan – hogy, egészen – egész* stb. Itt a határozórag választható.”

Ebből az következne, hogy a *természetesen – természetes* is hasonló viszonyban állna, jönlhet e szópár elemei nem azonos szófajúak, ráadásul a végződés lekopása esetükben nem lehetséges (történeti) magyarázat.

(d) „A határozói igenevek végén a *-ván* és a *-va* változóvá vált:”

(9) a) *Betérvén észrevettem, hogy valami megváltozott.*

b) *Betérve észrevettem, hogy valami megváltozott.*

Ez az érv egyrészt megint az egységesnek (és itt tévesen határozóragnak) feltett *-n* toldalékra összpontosul, másrészt nem vesz tudomást a *-ván* végződésű igeneveknek a *-va* végződésűekétől eltérő grammatikai tulajdonságaira (vö. LENGYEL KLÁRA, A határozói igenev. In: KESZLER BORBÁLA szerk., Magyar grammatika. Bp., 2000. 237—46; SÁRIK PÁL: MNy. 1998: 423—36; TÓTH ILDIKÓ, *Va* and *ván* participles in Hungarian. In: ALBERTI GÁBOR és KENESEI ISTVÁN szerk., Approaches to Hungarian. Vol. 7. Szeged, 2000. 237—56).

(e) „Bizonyos, *-ván*-ra végződő határozói igenevek szerepelhetnek *hogy* kötőszavas mellékmondatok főmondataként [...]”

(10) a) *Mondván, hogy fáradt, nem jött velünk.*

b) *Lévén, hogy nem gyerek már, majd megoldja maga.*

Abból tehát, hogy a *mond* ige és társai szokásos vonzatszerkezete, illetve a *lévén* kivételes, idiomatikus mellékmondati bővíthetősége megengedi a *hogy* kötőszós tagmondatot, annak kellene következnie, hogy a *természetesen* típusú határozószó is megengedi a *hogy* kötőszós mellékmondatot.

Idézzük vissza, hogy mind az 1992-es részfejezetemben, mind itt azt próbáltam bizonyítani, hogy a mondathatározó + *hogy* szerkezet nem kettő, hanem csak egy tagmondatot alkot. Ezért minden olyan érv, amely a „szerkezetkeveredést” két tagmondatos konstrukciók analógiájára építi, eleve téves, de legalábbis hiányos addig, amíg nem bizonyítja, hogy itt valóban két tagmondat van.

Ugyanebbe a hibába esik KONTRÁnak a fenti megfontolásokhoz kapcsolódó javaslata (i. m. 2001. 55), amely szerint „mondat közepén az új szerkezettel homonim szerkezet előfordulhat bárki beszédében”:

(11) *Nem derült ki nyilvánvalóan, hogy tiszteljük az MTA tagjait.*

Itt azonban ige mögött találjuk a kérdéses szerkezetet, ahol pedig, mint állítottuk, a mondathatározó + *hogy* nem jelenhet meg. Ráadásul az itt egyébként nem is mondathatározó funkciójú *nyilvánvalóan* szó mellékmondatot vonzó ige mögött van, amiért is megkockáztatom azt a feltevést, hogy bár a „naiv” beszélő sok mindenre képes lehet, ennyire nem keverheti össze a nyelvi struktúrákat.

Továbbra sem kívánok foglalkozni a szerkezet keletkezésével, de feltűnőnek tartom, hogy éppen azt a szerkezetet nem idézik a hivatkozott szerzők, amely valószínűleg az első fecske volt ebben a sorban, hiszen az ÉrtSz. tanúsága szerint Arany, Jókai és mások is már két változatban használták, és a szótár nyelvtanilag mindmáig teljesen helyesen és elfogadottan megengedi mindkét változatot. (Igaz, hogy ez esetben melléknév

változott úgynevezett mondatszóvá — amelyre azonban ugyanazok a pozicionális megkötések érvényesek, mint a mondathatározókra. A mondatszókat mint lehetséges forrást NEMESI (i. m.) említi meg.

- (12) a) *(Péter) sajnós, hogy beteg.*
 b) *Péter sajnós beteg.*

A nyelveméleti háttérű nyelvtörténeti vizsgálatoknak is kezelniük kell az együtt élő szintaktikai változatokat. Ezek a történeti elemzések, így például DAVID LIGHTFOOT (How to set parameters: Arguments from language change. Cambridge, 1991.; The development of language: Acquisition, change and evolution. Oxford, 1999.) vagy GIAMPAOLO SALVI (La formazione della strutture di frase romanza. MTA doktori értekezés. Bp., 1999.) ma már úgy látják, hogy a változások idején a beszélőnek egyszerre több „grammatikája” is lehet, és ezért használ több eltérő szerkezetet. Vagyis a mi esetünkben az (1)-ben illusztrált szerkezetben az egyik nyelvtani rendszerben ki van téve a *hogy*, a másikban nem. Ez a beszélők számára radikális különbség a nyelvtan felől nézve minimálisnak számít és csupán egyfajta újraértelmezéséből származik, amely például a *sajnos, hogy*-ban lévő kötőszót tartja az egyik típusú mondathatározói kifejezés fejének.

4. KONTRA negyedik kérdése („Leírják-e az új szerkezet grammatikai korlátait?”) ismét célzatos: ilyen problémákkal a leíró/elméleti nyelvészetnek kell foglalkoznia, nem a nyelv művelésnek vagy a társasnyelvészetnek. De érdekes módon KONTRA itt említi egy olyan javaslatát, amelynek az előző kérdésre adott válaszában lett volna helye: „Magam [...] azt a hipotézist fogalmaztam meg, hogy a keveredés csak akkor jöhet létre, ha a mondathatározó és a melléknév + HKM mondatok szinonimák” (i. m. 2001. 56):

- (13) a) *Kétségtelen, hogy rossz színben van.*
 b) *Kétségtelenül rossz színben van.*
 c) *Kétségtelenül, hogy rossz színben van.*

- (14) a) *Borzasztó, hogy késő van.*
 b) *Borzasztóan késő van.*
 c) **Borzasztóan, hogy késő van.*

Két megjegyzés kívánkozik ide. Először is, mivel a *borzasztóan* nem mondathatározó, a KONTRA javasolta összehasonlítás csupán azt mutatja ki, hogy mely határozók lehetnek mondathatározók, de erre a célra más eljárás is megteszi, például, ha megpróbálunk egy „idegen” összetevőt elhelyezni a határozó és az őt követő szó között: *Kétségtelenül ma rossz színben van*, de **Borzasztóan ma rossz színben van*. Másodszor, mivel nem minden mondathatározónak felel meg melléknév, ebből a tiltást megalapozó összetetésből nem tudjuk meg, hogyan engedhető meg a *nyilván/egyébként, hogy* és társaik.

5. KONTRA ötödik kérdése arra vonatkozik, honnan származnak az elemzés alapjául szolgáló adatok. („Milyen adatokat elemeznek?”) Háromféle adatot különböztet meg: ad hoc, a nyelvész intuíciójából, illetve reprezentatív mintából származót. Egyetértek abban, hogy ad hoc, vagyis véletlen gyűjtésből származó adatot mindenki felhasznál, sőt továbbmegyek: szerintem ilyenkor mindenkinek fel is kell használnia, hiszen ez esetben épp a nyelvész intuícióját kell „kisegíteni”, illetve a reprezentatív felmérés csak a meglévő ada-

tokra alapulhat — még ha esetlegesen felbukkanhatnak is új kifejezés- vagy szerkezeti-típusok az adott körben.⁴

Csakhogy KONTRA elfogult módon viszonyul a saját kérdéséhez. Az ugyanis ki-elégítően úgy válaszolható meg, hogy megvizsgáljuk, milyen típusú elemzéshez milyen típusú adatok szükségesek. Ő azonban eképpen válaszolja meg saját kérdését: „A dolgok természetéből következik, hogy a minket most érdeklő mondattani változás lefolyásáról, terjedési irányáról, mozgatórugóiról stb. csak laikus (nem nyelvész) beszélők szociológiailag értelmezhető mintájától nyert és kvantitatívan elemezhető adatokból tudhatunk meg érdemlegeset.” (i. m. 2001. 56—7). Ez így van: a szociolingvisztikát érdeklő kérdésekre a szociolingvisztikai adatgyűjtés alapján lehet csak válaszolni. A tudományosan megfogalmazott kérdéseknek azonban nem szabad a választ is magukban hordozniuk; ez a módszer ugyanis a retorika és nem a tudomány területére tartozik. Márpedig ha a nyelvészt nem a mondattani változás lefolyása, terjedési iránya stb., hanem más kérdések érdeklik az adott szerkezet vonatkozásában, akkor nem biztos, hogy csakis a szociolingvisztikai adatgyűjtés a célravezető.

A magam (leíró/elméleti nyelvészeti) szempontjából az alapkérdés az, hogy miképpen illeszthető be az új szerkezet a magyar nyelv szintaxisának rendszerébe. Ehhez nekem, mint elméleti/leíró nyelvésznek, nem szükséges azt tudnom, milyen attitűddel viseltetnek a beszélők a szerkezet iránt, illetve, hogy milyen elterjedtséggel és kik használják. A bárhonnan gyűjtött és bármilyen attitűddel kimondott — de létező! — adatok alapján csupán azt kell tudnom, hogy az e szerkezeteket használók nyelvi rendszerében milyen grammatikai alaptulajdonságai vannak, és e tulajdonságok alapján milyen következtetéseket kell levonnom, hogy a szintaxis (egyik rész)rendszere egységesen és következetesen, a leírás általános elveivel és a tudomány logikájával összhangban ábrázolható legyen. Más szóval az a kérdés, hogy milyen adatokat elemzünk, annak függvényében válaszolható meg, hogy mire vagyunk kíváncsiak.

6. A nyelvművelés, a leíró/elméleti nyelvészet és a szociolingvisztika véleményem szerint egyáltalán nem áll olyan élesen szemben egymással, és nem is szükséges közöttük értéksorrendet felállítani, amint azt KONTRA sugallja. Mind a három megközelítésnek megvan a maga feladata, amit jól-rosszul (pontosabban: vagy jól, vagy rosszul, vagy a kettő valamilyen ötvözetében) teljesít. Én ugyan az elméleti/leíró nyelvész oldaláról szólok meg ebben a vitában, tehát egyáltalán nem biztos, hogy a másik két fél egyet is ért az álláspontommal, de a saját tapasztalataim és az érintett részdiszciplínák maguk által vallott célmeghatározása szerint is ezek a feladatok az alábbiakban foglalhatók össze.

A folyamat kezdő- és végpontjában az alkalmazott nyelvészetben belül hazánkban nyelvművelésnek nevezett terület áll. A nyelvművelők fedezik fel — sokszor a leíró vagy társasnyelvésznél érzékenyebb füllel vagy szemmel —, hogy új jelenségek, kifejezések, szerkezetek jelentkeztek, és hogy ezek miben térnek el a korábbiaktól, az addig elfogadottaktól. Számos esetben egyébként éppen az a „nagyközönség” jelenti ezeket az új fejleményeket, amely azután vagy „kapásból” el is ítéli azokat, vagy éppenséggel tanácsot kér a szakembertől, hogy mitévő legyen.

A folyamat következő pontján a leíró/elméleti nyelvész, illetve — szerencsés esetben — a nyelvművelőbe oltott leíró nyelvész áll. Az ő dolga az, hogy megvizsgálja, ho-

⁴ A saját gyűjtésemben szereplő (6a) példa és az ugyancsak onnan származó *remélhetőleg, hogy; feltehetően, hogy;* illetve a *hogy*-törlést másképp megvalósító „kettőspontos stílusban” (vö. KENESEI i. m.) fogalmazott *Kétségtelenül: rövid időn belül szükségessé válik a 2-es metróvonal felújítása* (NSZ. 2001. 03. 12. 12. lap) szerkezetekkel más elemzésekben nem találkoztam.

gyan illeszkedik a nyelv szerkezetébe, az eddig rögzített szabályok, elvek és paraméterek közé az új struktúra. (A beáramló új — „idegen” — szavak kérdése nem ide tartozik; most csak az új szerkezetek „nyelvészeti sorsát” boncolgatom.) Leírja és a szerkezeti összefüggések — a saussure-i értelemben vett „strukturális érvelések” — segítségével tisztázza, hogyan illeszkedik (vagy nem illeszkedik) a magyar nyelvre vonatkozó általános szerkezeti megfigyelésekhez. Ezek után igyekszik megjósolni, milyen következményekre számíthatunk: milyen további szerkezetek felbukkanását várhatjuk és milyenekét nem — természetesen az adott új típuson belül.

A harmadik stáció a társasnyelvészet felségterülete. A nagy számú beszélővel elévzett felmérésekkel be tudja mutatni, mekkora körben van elterjedve a megfigyelt új jelenség, illetve milyen attitűdökkel viszonyulnak hozzá, mit gondolnak róla a nyelv használói — úgy, ahogy azt KONTRA is kifejtette. Ellenőrzi a leíró nyelvész előrejelzéseit, visszacsatol hozzá, és adott esetben módosításokra készletti álláspontja, magyarázata tekintetében.

Végül az utolsó állomás újra a nyelv művelő. A felhalmozott adatok és magyarázatok alapján kellene döntenie arról, hogy szakemberként hogyan „viszonyul” az új jelenséghez, mit tanácsol a hozzá forduló érdeklődőknek: megállapítja-e, hogy az adott nyelvi jelenség például az iskolázottságnak (illetve annak hiányának) a jelölője-e és eképpen rejtett vagy kimondott értékítéletet fűz hozzá, avagy esetleg kivár és semleges marad.

Ez az a pont, ahol a leíró és a társasnyelvész az egyik oldalon állva és szemben a nyelv művelővel azt mondja, az ő dolguk nem az ítékezés vagy az értékelés, hanem a tények rögzítése: adott szerkezetnek ilyen grammatikai magyarázata és ilyen körülménye van. A nyelvészek e csoportja konstatálja, hogy van, és nem minősít, csakúgy, ahogy a zoológus is megállapítja, hogy a kacsacsőrű emlős létezik, akár tetszik ez neki, akár nem. Jóllehet leíró nyelvészként ezzel az állásponttal teljesen egyetértek, nem tudom behunyni a szemem és nem észrevenni azt, hogy a mai magyar társadalom egy nem elhanyagolható „nyelvtudatos” szegmense, amely jórészt éppen azokból az általános és középiskolai magyartanárokból áll, akik a nyelvi közgondolkodást a legnagyobb mértékben befolyásolják, elvárja, hogy a szakemberek igenis tanácsokat is adjanak az általuk is tapasztalt új jelenségekről. És ha ezt a szakemberek nem teszik meg, akkor nekülük hozza meg — jó vagy rossz — döntéseit.

Vegyük észre, hogy ha mégannyira tartózkodunk is a nyelvi kifejezésekre vonatkozó értékítéletektől, saját napi gyakorlatunkban bizony távol tartjuk magunkat az olyan változatoktól, mint az *el-e ment, nem-e ő volt itt; (én) olvasnák* stb. Ameddig pedig mindazok a nyelvészek, akik sziklaszilárdan kitartanak amellett, hogy nem szabad értékítéleteket fűzni egyik vagy másik nyelvi változathoz, maguk mindig a művelt nyelv változatot használják, addig azt kell konstatálnunk, hogy a „vizet prédikál, de bort iszik” esetével állunk szemben.

Tudjuk jól, hogy a szakszerű vagy szakszerűtlen nyelvvédő kijelentéseknek hosszú ideig visszhangozó hatásuk van: elegendő csupán a *fel van dolgozva* típusú szerkezetek „germanizmussá” minősítésére és az emiatt előállott „tötő-nyelvre” gondolnunk (pl. a *szakirodalom alaposan feldolgozott* ahelyett hogy a *szakirodalom alaposan fel van dolgozva*, vö. pl. SZEPESY GYULA: Nyr. 1972: 404—14). De a társadalom — lehet, hogy nem indokolt, de létező, tehát valós — igényeit figyelmen kívül hagyó elvont tudományos álláspont inkább eltávolítja a „nyelvtudatos” beszélőt a tudomány által elfogadott nézetektől, mint segít bennünket abban, hogy a magunk oldalára állítsuk. Ha tudjuk is például, hogy a pacalpörkölt rendkívül árthatmas a keringési rendszernek, mert káros koleszterinben igen gazdag, mégsem tilthatjuk le az étlapokról tudományos meggyőződésünkre hallgatva. Meg kell tehát győzni ezt a „művelt nagyközönséget” arról, hogy kevesebb értékíté-

lettel illesse polgártársait, akik valójában ugyanazt a nyelvet beszélik — ha helyenként más változatokat használnak is.

Azt azonban reménytelennek látom, hogy a nyelvészetben, a nyelvművelésben keresztül változtassuk meg a társadalmat. Az értékítéletek ugyanis nem egyfajta elvont nyelvészeti igényből származnak, hanem a társadalmi rétegződés kemény tényeiből, valamint ennek tudatos felismeréséből és fenntartásának igényéből, amint azt a klasszikus szociolingvisztika is állította. A társadalom egyik csoportja meg kívánja különböztetni magát egy másiktól vagy a többitől, és ehhez különféle „jelölőket” vesz igénybe, többek között a nyelvet is.

Sokan pesszimisták voltak, amikor a hatvanas évek végén Svédországban eljutottak odáig, hogy „eltörlik” a magázást és egységesen áttérnek a tegeződésre. Bevallom, magam sem hittem a sikerben, egyrészt mert nem ismertem a svéd társadalomban működő folyamatokat, másrészt mert a magyar viszonyokból kiindulva vetítettem ki, mi történhet majd ott. De a valóság rácáfolt a pesszimistákra: ma Svédországban általános a tegeződés, amit bárki tanúsíthat, aki bemegy a budapesti Ikea bútoráruházba, mint a vásárlóközönséget intézményesen tegező egyetlen „fecskébe”. (NB. A vásárlók és az eladók között nincsen automatikus tegeződés, hacsak nem tartoznak bele az egyébként is tegeződő generációba.) A svéd társadalom tehát — legalábbis a társadalmi szolidaritás tudatos nyelvi kifejezése tekintetében — a demokratikus gondolkodás egy másik, és ne kerteljünk: magasabb szintjén van, mint a magyar.⁵ Más szóval: a nyelvész csak akkor tudja majd elérni az új nyelvi fejlemények értékítéletektől mentes(ebb) fogadtatását, ha a társadalom erre fogékonyabb lesz — éppen a demokratikus, szabad állam polgárára jellemző gondolkodás általánossá válásának következtében. Aki ennek elébe szalad, úgy járhat, mint azok az utópisztikus gondolkodók, akiknek a társadalmi egyenlőség tekintetében tökéletesen igazuk volt, csak éppen — és a legjobb esetben — senki sem hallgatott rájuk.

A három megközelítésnek: a nyelvművelésnek, a leíró/elméleti és a társasnyelvészetnek a megkülönböztetése természetesen jogos és indokolt. De a három irányzat között lehet és szükséges az együttműködés, egymás eredményeinek és nézeteinek figyelembevétele, adott esetben pedig a jobb megoldások keresését szolgáló vita.

KENESEI ISTVÁN

Trends and truths in Hungarian linguistics

This article is a rejoinder to Miklós Kontra's paper (MNY. 97/1), in which he compared three approaches to the analysis of a construction in which adverbs are optionally followed by the canonical subordinating conjunction (or complementizer) *hogy* 'that'. While his questions and, in particular, his answers are shown to be biased in favour of sociolinguistics, the present article endeavours to present a view in which the three types of linguistic enterprise, i.e., theoretical/descriptive analysis, sociolinguistic surveys, and the kind of applied linguistics that is concerned with advice on usage, could complement and cooperate with each other.

ISTVÁN KENESEI

---

⁵ KIEFER FERENC szíves szóbeli közlése szerint a helyzet még Svédországban sem egyértelmű: egyes intézményekben, mint például a bankokban, kezdenek visszatérni a magázáshoz.